

Расулова З.А., Жанибекова А.

КЫРГЫЗ ЭЛДИК ООЗЕКИ ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ
ПЕДАГОГИКАЛЫК ОЙЛОРДУН ОРДУ

Расулова З.А., Жанибекова А.

МЕСТО ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИДЕЙ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Z. Rasulova, A. Zhanibekova

THE PLACE OF PEDAGOGICAL IDEAS IN THE KYRGYZ FOLKLORE

УДК: 37.018

Бул макалада элибиздин руханий байлыгын толуктаган элдик оозеки чыгармалардагы педагогикалык ойлордун өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодо тийгизген таасири, ошондой эле элдик чыгармалардагы терең, курч ойлор менен багыттуу педагогикалык тарбиянын камтылышы тууралуу баяндалат. Элдик рухий байлыгыбызды толуктап турган эчен бир асыл чыгармаларыбыздын саны арбын экендиги менен бирге алардын өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодогу таасири чоң экендигине макалада берилген маалыматтардан да күбө боло алабыз. Жааштарды ушул чыгармаларды окуу менен бирге, анын терең философиялык, таалим-тарбиялык маанисине көңүлүн буруп, туура анализ жүргүзүүгө үйрөтүү чоң максаттарыбыздын бири экендигин жеткирүү милдети да коюлган. Анткени ар бир элдик чыгармада терең, курч ойлор жана багыттуу педагогикалык тарбия камтылганын баамдай билүү керек. Алардын баарында толкуп жаткан, орошон педагогикалык казына жатат.

Негизги сөздөр: педагогикалык казына, элдик, чыгарма, образ, нарк-насил, пикир, эпос, баатыр, жашоо, тарбия.

В данной статье описывается влияние педагогических идей на воспитание подрастающего поколения в фольклоре, дополняющем духовное богатство нашего народа, а также включение в фольклор глубоких, острых мыслей и целенаправленного педагогического образования. Как свидетельствует представленная в статье информация, наряду с огромным количеством произведений, которые пополняют духовное богатство нашего народа, они оказывают большое влияние на воспитание подрастающего поколения. Наряду с чтением этих произведений, одной из наших больших целей является привлечение внимания к их глубокому философскому, воспитательному значению и обучение их правильному анализу. Потому что нужно осознать, что в каждом народном произведении заложены глубокие, острые мысли и целенаправленное педагогическое воспитание. Во всех них лежит заветная, запутанная педагогическая казна.

Ключевые слова: педагогическая сокровищница, народ, произведение, образ, ценность, мнение, эпос, герой, жизнь, воспитание.

This article describes the influence of pedagogical ideas on the upbringing of the younger generation in folklore, which supplements the spiritual wealth of our people, as well as the inclusion of deep, sharp thoughts and purposeful pedagogical education in folklore. As the information presented in the article shows, along with a huge number of works that add to the spiritual wealth of our people, they have a great influence on the education of the younger generation. Along with reading these works, one of our great goals

is to draw attention to their deep philosophical, educational significance and to teach them proper analysis. Because it is necessary to realize that in every folk work there are deep, sharp thoughts and purposeful pedagogical education. In all of them lies a littered, confused pedagogical treasury.

Key words: pedagogical treasury, people, work, image, value, opinion, epic, hero, life, education.

Кыргыз эли, Улуу эл,
Мандайынан нуру жанган, сулуу эл.
Кыйчалышкан, кыйын тагдыр кезде да,
Майышпастан, курч сөз менен жеңген эл.
Кыргыз эли түп нускалуу,
Көп кылымды картайткан
Кыргыз эли нарк-каадалуу,
Эл байлыгы! Эпосторду жараткан!

Көрөңгөлүү, көптү билген, кечээкини барктап,
эртенкисин тактап иш жасаган, көөнөргүс кыргыз
элинин эпикалык же тактап айтканда, оозеки чыгармачылыгынын куржуну толо тегиз. Алар: «Кожожаш», «Кедейкан», «Жаңыл Мырза», «Эр табылды», «Эр Төштүк», «Жаныш Байыш», «Курманбек», «Ак Мөөр», «Карагул ботом», «Олжобай менен Кишимжан», «Кулмырза менен Аксаткын» ж.б. [1].

Айта берсек биздин өткөн күндөрдү көзүбүзгө тарткан, тарбиялык багыты зор, турмушка педагог сыяктуу калыптаган элдик мурастарыбыздын саны арбын.

Алар бүгүнкү күнгө чейин эл арасында ооздон-оозго, уламадан-уламага айтылып келген болсо да, түпкүрүндөгү терең философиялык маанисин, педагогикалык жогорку деңгээлдеги маңыз тарбиясын жоготкон эмес. Тескерисинче укумдан-тукумга, атадан-балага айтылып отуруп көлөмү, тезиси, чиелешкен максаты жагынан жана да көркөмдүк чеберчилиги жагынан да ач албарс кылычтай, курчугандан курчуп, бүгүнкү күнгө чейин сакталып жетти.

Бул учурларга чейин эл арасында жашаган эчендеген элдик байлык карылардын көөдөнүндө кете берди. Бирок, ошондой болгон күндө да «уккан кулактын, сүйлөөсү да шарт» - дегендей эл ичинде кулагы түшкөн улуу кишилер аркылуу бир аз өзгөртүүлөр

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2021

менен болсо да сакталып келди. Биз бул үчүн шүгүрчүлүк келтирсек деле айып эмес.

Ошол элдик рухий байлыгыбызды толуктаган элдик чыгармалар:

- ашкан мергенчиликти, мергенчи болсо да элди деп жашаган, көзгө атар мерген баяны катары «Кожожаш» эпосу;

- эл турмушундагы ар кандай оош-кыйыш учурду, улуу таажылуу хандарды, көкүрөгү өрт – жалын мээримге толгон энени дастан кылган – «Кедейкан» эпосу;

- «Мен аялмын, мен кызмын, мен улуу адамдардын айтканынан чыкпашым керек» – деген пикирди колдобогон, аял болсо да эркин жана өзү каалагандай, өз мүдөөсү үчүн күрөшүп жашаган, баатыр мырза кыз – «Жаңыл Мырза» баяны;

- эрдикти, көкүрөгүндөгү элдик урааны менен дастандалып келе жаткан баатырдык уламалар: «Эр Табылды», «Эр Төштүк», «Эр Толтой», «Жаныш-Байыш»;

- калктын калың катмарына кеңири тараган, сүймөнчүктүү баатырдык эпос «Курманбек»;

- чыныгы жашоодогу реалдуу образды чагылдырып, окурмандардын көөдөнүнө сиңген, ошол эле учурда көп варианттуулугу менен айырмаланган жашоо өзөгү, өмүр тиреги, көөдөн ышкы – ашыктыкты даңазалаган «Ак Мөөр» поэмасы;

- адам баласы күнүмдүк жашоосу менен өмүр өргөөсүн татыктуу, таттуу жашоосу үчүн өзүн курчап турган табият менен эриш аркак болуп жашоого чакырган Карагул ботом» баяны;

Булар кыргыз элинин орду толгус, эч нерсеге алмашылгыс, жада калса зер дилделерден да жогору турган көөнөргүс байлыгы болуп саналат. Биз, келечек муундары – бул дастан, баяндамаларды эч качан унутпашыбыз зарыл. Эл арасында мындай улуу сөз бар эмеспи «Кандай гана эл болбосун, аларды кеңири таануу үчүн ал элдин маданияты жана адабияты болуусу керек». Ошол сыңарындай бул элдик даңазаларыбыз улутубуздун жүзү, өткөндүн тарыхы келечектин, эртеңкинин тагдыры катары биз үчүн – улуу мурас.

Бул чыгармаларды жөн гана окуп же угуп койбостон анын көшөгөлүү көмүскөсүндө эмне катылгандыгын туура анализдей билүүбүз зарыл. Анткени ар бир элдик чыгармада терең, курч ойлор жана багыттуу педагогикалык тарбия камтылганын баамдай билүү керек. Алардын баарында толкуп жаткан, ошон педагогикалык казына жатат. Маселен:

- Жаш, жаңыдан жетилип келе жаткан окурмандын жүрөгүнө адам баласы ар дайым жаратылыш менен жана жан-жаныбарлар менен этият, назик

мамиледе болуусун шарттаган, ошондой эле айбанат болсо да, алардын кусуруна калбоого тарбиялоочу турмуштук эпостор – «Кожожаш» жана «Карагул ботом».

Мында катылган педагогикалык тезис ар бир окурманга олуттуу таасир калтырат. Андан сырткары «Жерге эмне сепсең, ошону аласын» – деген улуу мурастык сөздү тактайт. Анткени, жашоодогу ар бир затка кандай мамиле кылсаң, ошондой үзүр көрөөрүн бышыкталат.

- Элибиздин бүгүнкү күнгө чейинки жашоосунда эмнелер гана болбоду, баштарынан эмнелерди гана өткөрбөдү. Канчалаган элдик эр азаматтар караандай калкы үчүн кара жандарын кечкендигин көрсөткөн баатырдык эпосторду жогоруда айтып өттүк. Мында белгиленген педагогикалык багыттын өзөгү эли-жерин сүйүүнү, эр болсоң элдик бол деген тарбияны катат.

- «Олжобай менен Кишимжан» жана «Ак Мөөр» поэмаларында жашоо үчүн, максат үчүн жанындагы өмүрлүгүн сенин ашыгың болуусу керек экендигин белгилейт, ошондой эле канчалаган кыйынчылыктар болсо да бирге болууга антташкан «Кулмырза менен Аксаткын» дастаны. Ушул чыгарманы окуп, түпкүрүндөгү маанини түшүнгөн соң элдик чыгармаларга ынанып калабыз. Анткени, бул эки ашыктын тагдыры Лейлек чөлкөмүндөгү Айбике деген айылда жашап өтүп, ак сүйүүнүн курмандыгы болушкан. Булардын бирөөсү Сары Үсөн уруусунан, бири Кызыл аяк уруусунан болушкан. Алардын турмуш тагдыры байманаптардын айынан көргөн күнү кордук-зордук, кыйын азап болот. Мында өзүнө сиңирилген педагогикалык толгонуулар – адам баласы кандай оош-кыйыш күн болсо да чыдамкайлык, сабырдуулук жана күрөшүүчүлүк менен жашоого чакырат [3].

Элибиздин көөнөргүс булагы болгон эл ичинде булардан башка да кагаз бетине түшпөй калган чыгармалар көп эле эсе. Ушул жогоруда аты аталган жана алардан сырткары да эл оозунда жашаган чыгармалардын саны арбын.

Улуу мурас улуу элде сакталат,
Ал мурастар кылымдарга даңкталат.
Эл оозунда жашаса да көп аңыз,
«Манас» менен бир бутакта кош канат.

«Манас» деген көк мейкиндик,
Ай-ааламды камтыган.
Жаш муунду калыптоодо,
Ар тараптуу эркиндик.

Элдик мурас эл үчүн,
Кең пейилдүү жер үчүн.

Окуп дайым билсин деп,
Жаш муундар биз үчүн.

Эмесе, кыргызды кыргыз кылган, ааламга жылдыз кылган, кылымдан кылымга улаган, элибиздин өткөн турмушун кудум эле тунук суудан карагандай көрсөткөн, көлөмү жагынан кенен, каармандары боюнча курч образдуу, тарбиялык мааниси көп тараптуу, жашоого шыктандырган биздин кайталангыс эпосу бул – Манас үчилтиги. Бул мурас биз үчүн көздүн карегиндей азиз, себеби дүйнөгө элибизди тааныткан да ушул эпос. «Манас» эпосунун көп бутакты өзүнө алгандыгын, андагы кеңири сюжеттүү баяндоодон эле байкаса болот.

– Эпостун баштапкы жагында баатырдын жети теги тууралуу берилет. Бул «Баатырсынбы, шерсинби, тегин болбосо элсинби, – дегендей ар бир жаран өз түпкүлүгүн билүүсүн эскертет [2].

– Кийин Манастын балалык чагы, алгачкы эрдиктери, хан көтөрүлүшү, үйлөнүшү жана башка болуп жатып сюжеттик өзөк өсө берет. Мында болсо бала кичине убагында, өткөөл курагында кандай абалдарды басып өтөөрүн көрсөтүп, андан кийин мезгили келгенде сөзсүз түрдө жашоого жан шерик, өзүнө татыктуу жарга үйлөнүшү керек экендигин педагогикада белгилегендей мында да олуттуу түрдө милдеттендирет. Адам баласы төрөлгөндөн тартып, бул дүйнө менен кош айтышканга дейре, окуп үйрөнүп, тарбияланууга муктаж - деп улууларыбыз жөн жерден белгилешкен эмес. Бул көз карашты «Манас» эпосу да тастыктайт. Манастын балалык кезиндеги тарбиясы, андан жүрүп отуруп эрдик жасоодогу ийгилик теориясы, ал окуялардын жүрүшүндө жеңилүү ызасы менен да тааныш болгон. Бул дегени турмуштун өйдө-ылдыйында ар кандай эмоцияга алдырбоо керек деп белгиленген. Бул да болсо улуу тарбиялоочу педагогика.

– Окуялар жүрүп анын чоң эрдиктери, жан жолдоштору, чоролору, антташкан достору тууралуу берилет – булар жашоодо ийгиликке жетүү үчүн жан досуң керек экендигин көрсөтөт.

– Ошентип курчуп барат, арада Манастын жардарланышы берилет. Мында элдик дарылоо ыкмасын пайдаланууну үйрөтөт.

– Акырында болсо, өз эли-жери үчүн жанын аябай салгылашып, өз мүдөөсүнө жетүүсү көрсөтүлөт.

Бул жыйынтык болсо, кандай гана жол болбосун өз максатыңдан тайбоң керектигин шарттайт.

Чалкып жаткан океанда эмнелер гана жашабайт. Ошол сыңарындай Манас эпосунда да океан сыяктуу өтө көп тармактуу тектер камтылган. (М.: бала тарбиялоо, өстүрүү, туура калыптоо ж.б.)

Ошол эле учурда: көркөмдүк дүйнөсү жана чөйрө таанымдык күчү, моралдык-эстетикалык темасы, социалдык-турмуштук күчү, арзуу лирикасы ж.б. бүт-бүт тармакты жолуктура алабыз.

Мына ошентип, улуу «Манас», улуу шаркан дайра турмушка ар тараптуу тарбиялоочу аныкталган педагогика. «Манас» эпосунун жашаганына канчалык кылым болсо да унутулбай, тескерисинче күн санап бийиктеп учуп, гүлдүү бакка айланып, дүйнөгө дүбүрт салып келет. Бул да болсо илимий чындыктын бар экендигин ырастоочу фактор. Мындан сырткары тарбиялоонун салттуу элдик формасын да негиздөө менен педагогикалык ойгонууну да ачат. Мына ошондуктан, терең педагогикалык ой-толгоолор катылган улуу Манастын жана элдик оозеки чыгармалардын өсүп өнүгүүсү үчүн ар бирибиз олуттуу салым кошууга милдеттүүбүз. Анткени, алар адамды инсан катары калыптандыруучу педагогикалык ойлордун негизи болуп саналат.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын тарыхы: Кенже эпостор жана поэмалар III том. / А.Акматалиев. - Б.: «Шам», 2004.
2. Жусупов К. Манас. - Б., 1991.
3. Жаныбеков А. «Аксаткын менен Кулмырза», «Жолайыр жалгыз». - Исфана, 2009.
4. Жаныш, Байыш: Эпос / А.Акматалиев. - Б.: Шам, 1998.
5. Халилова Т.Т. Некоторые дидактические задачи метода интеграции кыргызского языка с кыргызской литературой. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. №. 9. С. 162-167.
6. Халилова Т.Т. Средства и методы интеграционного обучения. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. №. 9. С. 172-177.